

Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás.

Írta: VARJAS BELA.

Az istenes énekeknek a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból nemrég előkerült címlaptalan kötete újra felkavarta az első Balassa-kiadás már-már megoldottnak vélt kérdését.¹

Az erről vallott eddigi nézetet Dézsi Lajos fogalmazta meg, aki úgy gondolta, hogy az első kiadás Bártfán 1632—35 között készült. Nézetét az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapította, amely szerint „az előbbi Bártfai, Lőcsei, sőt még a Váradai első kibocsátásban-is“ Balassa Bálint istenes éneki Rimay János ékes énekivel együvé voltak elegyítve. „Ha ezt a sorrendet a ‚kibocsátás‘ vagy nyomtatásban megjelenés sorrendjének vesszük (az ellenkezőt is föl lehetne tenni, de semmivel sem lehet támogatni), akkor a bártfai kiadást elsőnek kell vennünk. Egy bártfai kiadás, habár csonkán, fennmaradt, de ezt nem tehetjük meg első kiadásnak. Igaz ugyan, hogy ráillik a fennmaradt előszó jellemzése t. i. benne a Balassa és Rimay énekei csakugyan össze vannak zavarva, de az azonosítás ellen is fontos okok szólnak. Nevezetesen az 1665-iki kassai (legrégibb címlapos) kiadás címe azt mondja, hogy ‚Most ujonnan sok kedves Énekekkel, Pecseli K. Imrenek istenes Énekivel meg bővítettett.‘ Péczeli Király Imre énekei a bártfai csonka kiadásban szintén benne vannak, tehát ezt is meg kellett előzni olyan kiadásnak, melyben kevesebb ének volt s a melyből Péczeli K. Imre énekei is hiányoztak. Ez lehetett az *első (bártfai) kiadás*, mely 1632—5 körül jelenhetett meg. Ma ennek egy példányát sem ismerjük.“²

Dézsinek az addig feltárt adatok ismeretében kialakított következtetése helyes volt. Azonban azóta több Balassa-kiadás is előkerült. Ezek közül kettő érdekel bennünket közelebbről. Az egyiket még maga Dézsi Lajos ismertette *Balassa Bálint Minden Munkái* (Bp., 1923) című kiadványának bibliográfiai bevezetésében. Ez a kötet a sajkócazi Radvánszky-könyvtárban egyetlen példányban fennmaradt 1699. évi nagyszombati képes Balassa-kiadás volt. Címlapjának tanúsága szerint „A Bécsi első Editióbul“ készült utánnomat. Közvetve így szerzett tudomást Dézsi a másik — azóta a Teleki-könyvtárból előkerült — Balassa-kiadásról is. Minthogy azonban példányt nem látott belőle, a bécsi első editio-t a Balassa-kiadások sorában a 8. helyen vette fel, megjelenésének idejét az 1650—60-as évekre téve. Miért éppen erre az időpontra, azt csak sejtethetjük. Semmi okot sem látott arra, hogy a nagyszombati kiadás elődjét 40—50 évnél távolabbi időben keresse.

¹ Részletes leírását ld. Varjas Béla: *Balassa Bálint istenes énekeinek első kiadása*. Bp., 1940. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai. XI. és a Magyar Könyvszemle, 1940.

² Dézsi Lajos: *Balassa és Rimay istenes énekeinek bibliographiája*. Bp., 1905. 6. 1.

Dézsi tehát továbbra is fenntarthatta az első Balassa-kiadásról kialakított álláspontját. Bár az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapján a bécsi első editio-ra való utalás némileg gondolkodóba ejthet. Mi értelme van itt az „első” jelzőnek? A felelet kétféle lehet: vagy több bécsi kiadás is megjelent a XVII. század folyamán s ezek közül utal a nagyszombati az elsőre, vagy csak egyetlen bécsi kiadás volt, de ez valamennyi Balassa-kiadás közül a legrégebb. Több bécsi kiadásnak az irodalomtörténetben és bibliográfiákban semmi nyoma. A nagyszombati kiadás alapján — az „első” jelző ellenére — ugyanez az eredményre juthatunk. Ugyanis ez a Balassa-kiadás — s amint látni fogjuk, a bécsi is — kifejezetten katolikus jellegű. Amikor tehát a nagyszombati jezsuita nyomdában az 1699. évi kiadáshoz kiválasztották a mintát, nem véletlenül történt, hogy erre a célra a hazai rendezett, de protestáns kiadások helyett, a rendezetlen katolikus bécsit szemelték ki. Ha már most több katolikus jellegű bécsi kiadás lett volna, kétségtelennek látszik, hogy akkor ezek közül nem az első (s így bizonyára legkevésbé tökéleteset), hanem valamelyik későbbi javított kiadást vették volna alapul. Az „első” kiadásnak mintául választása viszont csak akkor látszik indokoltnak, ha több bécsi kiadás nem létezett. Amennyiben pedig csak egyetlen bécsi kiadás volt, az „első” jelző értelme nem lehet kétséges: ez esetben ugyanis az „első” jelzőnek bécsi vonatkozásban nincs jelentősége s ha ezt a körülményt mégis szükségesnek tartották hangsúlyozni, akkor ez csak úgy képzelhető el, ha az első bécsi editio egyúttal valamennyi Balassa-kiadás között a legrégebb.

Erre a feltevésre a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból előkerült Balassa-kötet ismerete nélkül is el lehetett volna jutni.

A Teleki-könyvtárban őrzött ismeretlen Balassa-kiadás azonban meghozta a bizonyosságot, vagy legalább is a bizonyossággal egyenlő értékű eredményt.

A Teleki-könyvtár képekkel díszített példánya 1939-ben került először a kezembe. A címlaptalan és végén is csonka kötetről hamarosan kiderült, hogy az 1699. évi nagyszombati kiadásnak ugyan közeli rokona, de nem azonos azzal. Sőt, külsejéről ítélve már az első pillantásra eldöntöttnek látszott, hogy nem is lehet hazai nyomtatvány. Egész nyomdai kiállítását elüt az egykorú magyarországi nyomtatványokétól, ellenben annál több azonos vonást mutat a korabeli bécsi kiadványokéval. A meghatározás részleteire felesleges újra kitérnünk.³ Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ebben a kötet fametszetű képeinek volt döntő szerepe. A fametszetek ducainak vándorlását nyomon kísérve ugyanis kitértünk, hogy a Teleki-könyvtár Balassa-példányának 1640 előtt Bécsben kellett megjelenie. Rickhes Mihály műhelyének sorsa pedig — ahol minden valószínűség szerint az istenes énekeket nyomtatták — arról győződött meg, hogy a kötet legkésőbb 1635 táján hagyta el a sajtót.

Azt már Dézsi Lajos megállapította, hogy Balassa és Rimay énekei 1632 előtt nem jelenhettek meg. Így tehát a bécsi kiadás időpontját 1632–35 közé tehetjük. A Dézsi által feltételezett első bártfai kiadás megjelenésének körülményeit teljes homály fedi. Arra nézve sincs semmiféle adatunk, hogyan kerültek a bártfai nyomdához Balassa és Rimay versei.

Világosság deríthető azonban az istenes énekek bécsi útjára. Rimay János ránkmaradt iratai között van egy levél, amelyet Ráday András intézett

³ A meghatározás részleteit ld. fentebb idézett tanulmányomban.

hozzá 1629. március 25-én. Ráday ebben a következőket írja: „Küldje fel Kegyelmed az virtusról componált éneket Ferenczfi urannak. Ezeket az éneket, kik MadácZ Gáspár urannál voltak, minden argumentomival, úgy mint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással ha Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra, mindeniket által olvasván és írván, az mint tudom immár, kár, hogy egyet együl mást akképen vétkeesen vesztegetnek, bár magamra bízná Kegyelmed az véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra, és melyik könyvnyomtató bötüit javallaná inkább.“⁴

A levélben említett „Ferenczfi uram“ nem más, mint Ferenczfi Lőrinc királyi titkár.⁵ Egyszerű kisnemes, aki pályáját 1610 körül a pozsonyi udvari kamara szolgálatában kezdte. Innen került Bécsbe a magyar királyi udvari kancelláriához. Derék, hűséges tisztviselő volt, aki szerényen háttérbe húzódvá, munkájával alaposan kivette részét az országos ügyek intézéséből. Ott volt csaknem minden fontosabb országos érdekű tanácskozáson, jegyzőkönyveket vezetett, rendeleteket, előterjesztéseket fogalmazott, résztvett követjárásokban, a Bethlen Gáborral folytatott béketárgyalásokon. S ha a Pázmányok, Eszterházyak és Thurzók tehetsége és vagyona nem is adatott meg neki, hogy magasabb polcra segítse, mégis már kora ifjúságától olyan világban élt, ahol a magyar politikai és szellemi életnek vezető egyéniségeivel ismerkedhetett meg. Az ellenreformáció mozgalmait nem hagyhatták érintetlenül. Benne állt a szellemi áramlatok sodrának kellősközepében. Ha ő maga jelentősebb irodalmi működést nem is fejtett ki, egyszerű tettei a kor kulturális mozgalmainak és szellemi harcainak részeként állítják élénk.

Amikor 1619-ben II. Ferdinánd császárrá koronázása alkalmával — Lépes Bálint kancellár és nyitrai püspök kíséretében — Frankfuriban jár, meglátogatja Szenczi Molnár Albertet Oppenheimben, aki átnyújtja neki a *Secularis Concio Euangelica; azaz Jubileus esztendei praedikatzo* (így!) című munkát. Ferenczfi amint hazatér, Balásfi Tamás boszniai püspöknek adja át a művet azzal, hogy írjon rá cáfolatot. A válaszirat 1621-ben meg is jelent s azt a püspök hálából Ferenczfinak ajánlotta, amiért a munkára felhívta figyelmét.⁶

De ami meglepő, hogy a földnélküli Ferenczfi Lőrinc szerény vagyonán nyomdafelszerelést vásárol! Az első hivatalnok-kisnemes (nem prédikátor, nem tanító és nem mecénás főúr!), aki nálunk nyomdavasárlásba öli a pénzét. Természetesen nem azért, hogy maga álljon a szedőszekevény elé, hiszen erre már hivatali elfoglaltsága miatt sem lehetett ideje. Nyomdafelszerelését valószínűleg bérbeadta valamelyik bécsi nyomdának s állami támogatással országgyűlési törvénycikkeket, rendeleteket és egyéb kiadványokat készíttetett vele.⁷ Bizonyos például, hogy 1629-ben Hajnal Mátyás: *Jézus szívtét szerető szívek*...

⁴ Ipolyi Arnold: *Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése*. Bp., 1887. 321. l.

⁵ Ferenczfi személyére vonatkozólag szétszórtan igen sok adatot talál-tam Frankl (Fraknói) Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. Pest, 1868—1869. I—III. köt.

⁶ *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irománya*. Jegyzetekkel ellátva kiadta: Dézi Lajos. Bp., 1898. XV. és 56. l. — Azonkívül RMK. I. 482. és RMK. III. 1321.

⁷ Iványi Béla — Gárdonyi Albert — Czákó Elemér: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története*, 1577—1927. Bp., 1927. 40—41. l.

című műve, amelynek ajánló sorait is Ferenczfi írta, Rieckhes Mihály nyomdájában a Ferenczfi-féle betűk és dúcok felhasználásával készült. Hajnal műve 1642. évi pozsonyi kiadásának ajánlásában a nyomdász meg is jegyzi, hogy először közel tizenkét esztendővel ezelőtt Bécsben nyomtatott ki Ferenczfi Lőrinc által.

Nos hát, az istenes énekek képanyagának egy része először a bizonyosan Ferenczfi által kiadott Hajnal Mátyás-féle imádságoskönyvben tűnik fel. De tovább is mehetünk. A bécsi Balassa-kiadásban felhasznált dúcok és betűk ott szerepelnek abban a nyomdafelszerelésben is, amelyet Lippay György primás Ferenczfi Lőrinc hagyatékából vásárolt meg s 1640-ben a pozsonyi jezsuita nyomdának engedett át, ahol azokat 1662-ig — a felszerelésnek Nagyszombatba történt átszállításáig — több kiadványban fel is használták.⁸ Mindczekből kétségtelen, hogy a bécsi Balassa-kiadás a Ferenczfi-féle betűkkel és fametszetekkel készült. Így válik érthetővé, mire célzott és miben reménykedett akkor a Balassa és Rimay versek kinyomatásáról álmodozó Ráday András, amikor azt ajánlotta Rimaynak, hogy a virtusról szerzett éneket küldje el Ferenczfinek. Rimay, úgy látszik, megfogadta a tanácsot s nemcsak saját szerzeményeinek, hanem a Balassa-verseknek is egy részét eljuttatta Ferenczfihez. De akárkitől is kerültek Ferenczfihez Balassa és Rimay énekei, annyi bizonyos, hogy Rimay halála után — valószínűleg saját kezdeményezésére — kinyomtatta azokat.

Természetes, hogy a hitbuzgó katolikus Ferenczfi Lőrinc, — akinek testvéröccse, Pál, Pázmány tanítványa s a jezsuita-rend tagja volt — Balassa és Rimay költeményei közül csak az istenes énekek kiadására gondolt s kiadványának határozottan katolikus jellegét egyáltalán nem igyekezett titkolni. Sőt célja nyilván ugyanaz volt ezzel is, mint Hajnal Mátyás művével, azaz imádságoskönyv-félének szánta. Vannak ugyan a megjelentek között Balassa halálát sirató mitologikus vonatkozású énekek is, azonban ezek a kegyeletes megemlékezés szülöttei, jellemzők a barokk-kor szellemére s annak mély vallásosságával egyáltalán nem ellenkeznek.

Ferenczfihez aligha jutottak el valaha is együtt Balassa és Rimay összes költeményei. Hihetőbb, hogy csak egyes megküldött darabokból válogatta ki a kiadásra szántakat, amelyekről nem mindig állapítható meg helyesen, hogy kinek a szerzeményei. Lehetséges, Ferenczfi nem is tudta, hogy vannak a Balassa halálára írt s Rimay nevét feltüntető verseken kívül a szorosabban vett istenes énekek között is Rimay-szerzemények. De feltehető, hogy nem is akart róluk tudomást venni. Rimay ugyanis evangélikus volt s Ferenczfi talán már azért sem feszegette az énekek szerzőségének kérdését, mert kiadvá-

⁸ Arra nem is gondolhatunk, hogy a Teleki-könyvtárban őrzött Balassa-példány nem Bécsben, hanem a Ferenczfi-féle betűk és dúcok átszállítása után esetleg Pozsonyban készült. A Teleki-könyvtár Balassa-kötetében lévő fametszetek egy része t. i. sohasem került Pozsonyba, mégkevésbé Nagyszombatba. Ugyanis az 1699. évi nagyszombati Balassa-kiadás, amelynek képeit a régi bécsi ducokról nyomták, kevesebb képet közöl, mint amennyi a Teleki-könyvtár példányában található s a hiányzó fametszetek egyetlen pozsonyi vagy nagyszombati kiadványban sem fordulnak elő. Lehetséges, hogy a hiányzó dúcok eredetileg sem tartoztak Ferenczfi nyomdai készletéhez s csak a Balassa-kiadványhoz adta kölcsön talán éppen az a nyomdász, ki Ferenczfi nyomdai felszerelését bérletle.

nyának katolikus jellegével ellenkezett, hogy a protestáns Rimayt túlságosan kiemelje. Így keveredhettek össze kiadásában Balassa és Rimay énekei, sőt így kerültek ezek közé még Szegedi Gergely énekeskönyvének egyes darabjai is, s ez lehet a magyarázata — Dézsi szavaival élve — az ú. n. „rendezetlen kiadások“ keletkezésének.

A Bécsben megjelent kötet tulajdonképpen két főrésze oszlik. Az első, a 126. lapig Balassa és Rimay énekeit tartalmazza vegyesen, noha az elején álló címben csak Balassa nevét tünteti fel.⁹ A címlapját megőrzött 1699. évi nagyszombati kiadásból következtetve, nyilván a bécsi kiadás címlapján is csak Balassa neve állott. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Rimay nevének elhallgatása mögött szándékosságot sejtünk. A katolikus kiadvány címlapján nem lehetett cégér a protestáns Rimay neve.

A kötet első része 52 éneket foglal magába. Ezek közül Balassa szerzeménye, illetőleg a neki tulajdonított énekek közül való a *Bocsásd meg Uristen, Bizonytal ismérem, Oh én Istenem, Oh szent Isten. Kegyelmes Isten, Adj már csendességet. Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása. Oh én kegyelmes Istenem. Az szentháromságnak első személye. Az szent háromságnak kinek imádkoznak, Az szentháromságnak harmadik személye. Nincs már hozá lennem, Az én jó Istenem, Az te nagy nevedért, Mint az szomjú szarvas, Mennyei seregek, boldog, tiszta lelek. Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban. Aldj meg minket Uristen, Segélj meg engemet, Végtelen irgalmú (kétféle változatban), Meg ne fedj engemet (IV. zsoltár), Boldogok, akiknek, Meg ne fedj engemet (XXXVII. zsoltár), Uram halld meg szómat, Sok háborúságban, Ilajtsd meg füleidet. Oh szép drága zálog, Egekben lakozó szentséges háromság, Forog az szerencse, Szegény fejem Uramhoz óhajt kezdetű ének: összesen 31. Rimay János szerzeménye a *Világon ég alatt, Legyen jó idő csak, Oh ki későn futok lelkem orvosához, Az Őr az égben, Oh kegyelmes Isten, Jöjj mellém szent Isten, Egyedül te benned. Mint ágyu golyóhis, Pallas nem nyughaték, Delos szigetéből, Kérddhed ez koporsót, Csudálható nagy dolog. Bocsásd szent lelkedet, Had vezérlő Pallas. Imho! édes hazám, Könyörülj én rajtam, Kíáltok hozzád mélységből, Uram, Reménységem te légy nékem* kezdetű ének: összesen 18. Szegedi Gergely énekeskönyvéből való a *Szánja az Uristen és a Nagy keserves szövel* kezdetű ének. Van köztük még egy latin ének is, a *Sublimi te Pater, a Szegény fejem Uramhoz óhajt* eredetije.*

A második rész előtét lapján a következő cím olvasható: „Keovetkeznek Máfoktul fzerzett Iftenes és aētatos énekes formán valo lzerzett dichiretek és könyörgéfelek.“ E csonkán záruló rész 18 éneket (ha a latin-magyar szövegűeknek latin részét külön számítjuk, akkor összesen 20) és 1 latin-magyar két-nyelvű imádságot (*Menyorságnak királynéja — Salve Regina*) tartalmaz. A 18

⁹ A Balassának tulajdonított énekek között nem egy van, amelyről csaknem bizonyos, hogy nem az ő szerzeménye; erre már Dézsi Lajos és mások is rámutattak. Minthogy azonban nem célunk Balassa szerzőségének kérdéséét vitatni, ide soroltuk mindazokat az énekeket, amelyeket Dézsi *Balassa Bálint Minden Munkái* című kiadványában fölvevett. — A bécsi Balassa-kiadás egyetlen példányából a 23–36. lap hiányzik. Az 1699. évi nagyszombati kiadás alapján megállapítható volt, hogy a bécsi kiadásban e lapokon valószínűleg az *Az te nagy nevedért* kezdetű ének állott, éppen ezért ezt az éneket a felsorolásba is felvettük.

ének közül — tudtommal — csak három, az *Oh dicsőült szép kincs, Mária, szentháromság leánya* és a *Tengernek fényes csillaga* kezdetű — s ha ez utóbbinak a kötetben meglévő latin eredetijét is ide számítjuk, akkor négy — ének volt eddig mindössze ismeretes.¹⁰ Az egykorú énekes- és imádságoskönyvekben ezideig nem akadtam nyomára a *Hozzám régen békelt, Menyeyi nagy felség, Mindennap jó reggel serényen s jó kedvvel, Mélységes setétség, Muljék el Ur-isten, Kiáltok, míg élek. Búsult életemnek, Viseld békeséggel, Idvözlég boldog szüz, Istennek szent Anyja látod szívem, Istennek szent Anyja kegyelmed kívánja, Mennyekben lakozó imádandó fölség, Strva és sok kinnal* (latin eredetije: *Flens ego sum*), *Ila az jó szerencse* és *Vagyon három dolog* kezdetű énekek. Az itt felsorolt 15 ismeretlen magyar vers közül a *Mennyekben lakozó imádandó fölség* kezdetű az elejére írt latin felirat szerint Rimay János szerzeménye.¹¹ A *Mélységes setétség* és a *Viseld békeséggel* kezdetű énekek pedig a versfők tanúsága szerint Nyéki Veres Mátyás volt a szerzője; sőt valószínűleg a *Hozzám régen békelt* kezdetű éneket is ő írta. Erre enged következtetni a vers előtt álló V. M. monogram.

Minthogy a kötet ív végén szakad meg, a hiány lega'abb is egy ívre tehető. Így e második részben eredetileg 5—6 énekkel több lehetett, mint mai csonka állapotában.

Kérdés most már, miféle kapcsolat van a bécsi és az első hazai kiadások között? Vajjon mennyiben tekinthető a bécsi emezek elődjének?

Kezdjük a címlappal. Amint már említettük, a bécsi kiadás címlapján csak Balassa neve állott. S ha a hazai „rendezetlen“, tehát legkorábbi kiadásokat vizsgáljuk, az 1665. évi kassai kiadás alapján megállapíthatjuk, hogy ezek is csak Balassa nevét tüntették fel. Rimay nevének elhallgatása a katolikus bécsi kiadvány címlapján indokolt volt, azonban meglepő, hogy a hazai protestáns jellegű „rendezetlen“ kiadványokról is elmaradt. Véletlenül aligha történhetet s csak egy magyarázata lehet, hogy a bécsi kiadás félrevezette a hazai nyomdákat s annak nyomán emezek is csak Balassa nevét tüntették fel első kiadványaikon, míg a „rendezett“ kiadások helyre nem hozták a mulasztást. A kiadások belső szerkezetét tekintve feltűnhetik, hogy a ránkmaradt bártfai és 1665. évi kassai — ha tartalmilag sokban el is tér a bécsitől — ugyanolyan kétrészes beosztású, mint a Ferenczi-féle s emezekben még az első 25 ének is ugyanabban a sorrendben követi egymást, mint a hasonlóképen „rendezetlen“ bécsi kiadás. E címbeli és szerkezeti egyezések aligha tekinthetők pusztán véletlennek: a bártfai nyomdában úgy látszik ismerték a bécsi Balassa-kiadást.

Nagyobb bizonyosság kedvéért részletesen összehasonlítottam a bécsi és a két legrégebb hazai kiadás énekeinek szövegét. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a hazai kiadások nem a bécsi szövege alapján készültek.

¹⁰ Az *Oh dicsőült szép kincs* később megjelent a *Cantus Catholici* 1651. évi kiadásában, majd pedig Kájoni János *Cantionale Catholicum*-ában is (1676). A *Mária, szentháromság leánya* kezdetű ének megvan az 1699. évi nagyszombati Balassa-kiadásban. A *Tengernek fényes csillaga* kezdetű énekek a miénkel teljesen azonos szövege először Pázmány imádságoskönyvének 1631. évi pozsonyi kiadásában jelent meg.

¹¹ Báró Radvánszky Béla: *Rimay János Munkái* (Bp., 1904) c. kiadványában ez az ének nincs felvéve.

S ez annál valószínűbb, mert már a legrégebb hazai (bártfai) kiadás is jóval több Balassa- és Rimay-éneket tartalmaz, mint a bécsi. Az egyes szövegbeli eltérésekből pedig arra kellett következtetnem, hogy Bártfán Balassa verseinek valamely kéziratos változatát használták, határozottan azzal a céllal, hogy a bécsi kiadás tévedéseit és hibáit helyreigazítsák. Balassa és Rimay énekeinek szétválasztása azonban Bártfán még fel sem vetődött. Erre úgy látszik az itt használt kézirat (valószínűleg szintén csak egyes énekekből összeállított másolat) nem nyújtott kellő támpontot. Sőt, az 1665. évi kassai előszó alapján, amely Dézsi szerint már a bártfai kiadásban is benne lehetett, az a gyanú merülhet fel, hogy Bártfán alig is sejtették, hány Rimay-vers lehet a szorosabban vett istenes énekek között, mert az említett előszó a kötet énekeit csupán mint Balassa költeményeit méltatja.

A bártfai nyomdában nem is akarták a bécsi kiadást eszolgai módon újra-nyomtatni, mivel ez a kiadvány kifejezetten katolikus jellegű volt. A bártfai nyomda azonban éppen a bécsi Balassa-kiadás ismeretében, sőt annak mintegy protestáns ellenpárjaként készítette sajtó alá a maga Balassa-kiadását. A Ferenczi-féle kötet csak minta volt számára, amelynek szerkezeti sajátosságait megtartotta, ellenben elvetett belőle mindent, ami ennek katolikus színt kölcsönözött. Bártfa helyett saját kiadványának protestáns jellegét igyekezett ki-domborítani.

Igy maradtak el a bártfai kiadásból az illusztrációk. Elhagyták továbbá a bécsi kiadás első részében kettős variánsban szereplő zoltárparafrázisok második változatát és több más, valószínűleg nem Balassától származó zoltárfordítást, valamint a két Szegedi Gergely-féle éneket, amelyet a protestánsok énekeskönyveikből jól ismertek, de Ferenczi, úgy látszik nem sejtve származásukat, Balassa énekei közé sorolt. Kicsérítették a bécsi kiadások „másoktul szerzett” toldalékának csaknem tisztán katolikus jellegű, egyharmadában Mária-énekeket tartalmazó egész anyagát is; anélkül azonban, hogy a toldalékrészt megszüntették volna. Helyébe ugyanis Péczeli Király Imre protestáns lelkész istenes énekeit iktatták. A bártfai kiadás első része tetemesen kibővült, mert a bécsi kiadvány már említett énekeit jórészt Balassa-versekkel cserélték fel, sőt még ezen túlmenőleg is szaporították e rész énekeinek számát.

Kétségtelen, hogy a Balassa-kiadások sorában a bécsihez viszonyítva a bártfai kiadás már a fejlettebb fokot, a haladottabb állapot megrögzítését jelenti, amennyiben ebben a Balassa-versek javára bizonyos szelekció érvényesül, sőt az istenes énekeknek bővebb és hitelesebb gyűjteményét igyekszik nyújtani. Éppen ez a körülmény egyik legnyomósabb bizonyosság amellett, hogy a bécsi kiadásnak meg kellett előznie az összes hazai Balassa-kiadásokat. Ezt annál nyugodtabban kimondhatjuk, minthogy már csak egy kérdést kell eldöntenünk: vajjon volt-e olyan *bártfai* kiadvány — miként azt Dézsi Lajos elég óvatosan (zárójeltek között) feltételezi —, amely kevesebb éneket tartalmazott, mint a ránkmaradt bártfai kiadás s amelyből Péczeli Király Imre énekei is hiányoztak? Dézsi az első Balassa-kiadás megjelenésének helyét illetőleg feltevését az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapítja, amely a kiadványok sorában a bártfait említi első helyen. Azonban a protestáns jellegű kolozsvári kiadás előszavának írója vagy nem ismerte a bécsi kiadást, vagy ha ismerte is, akkor sem hivatkozhatott a tartalmilag erősen eltérő *katolikus* bécsi kiadásra, mint „rendezetlen” elődjére. Az előszó tehát az első kiadás meg-

jelenési helyének kérdésében nem lehet perdöntő. Viszont Dézsinek az első Balassa-kiadásról egyebekben vallott nézete, hogy tudniillik kevesebb ének tartalmazott, mint a ráánkmaradt bártfai s Péczeli Király Imre énekei is hiányoztak belőle, teljes egészében ráillik a mi bécsi kiadásunkra.

Nincs okunk tehát még egy olyan (bártfai) kiadást feltételezni, amelyre Dézsinek ez a helytálló megszorítása ráillik. Ilyen bártfai kiadás sohasem létezett. Péczeli Király Imre énekei és a többi vers is benne volt már az első bártfai kiadásban, abban, amely ráánkmaradt s amelyet ezek után nem a 2. bártfai kiadásnak (mint Dézsi Lajos hitte), hanem az első bártfai s egyúttal első hazai Balassa-kiadásnak kell tekintenünk.

Vizsgálódásaink eredményeképpen tehát megállapíthatjuk, hogy valamennyi Balassa-kiadványunknak a bécsi kiadás volt az őse. Azonban idehaza a Ferencziféle kiadás csak a katolikusokat elégíthette ki. Viszont a protestánsok között is sokan voltak — amint az 1665. évi kassai előszó mondja s a számos hazai kiadás bizonyítja —, „akik felette igen, ez Istenben elnyugodott, hazája szerető vitéz úrnak munkájára, régtől fogva vágytak“. A hazai protestáns nyomdák tehát — köztük elsők a bártfai — a protestáns hívek és olvasók kívánságát teljesítették akkor, amidőn az istenes énekeknek protestáns jellegű kiadását piacra vetették, amelyhez a mintát a korábbi katolikus kiadás szolgáltatta.

A Balassa-kiadványok vallások szerinti megoszlásának mélyebb okai kétségtelenül a katolicizmus és protestantizmus korszakos nagy szellemi küzdelmére vezethetők vissza. Amint az egyik fél Balassa verseit kifejezetten katolikus jellegű kiadványban adja a közönség kezébe, a másik hamarosan azzal felel vissza, hogy elkészíti a maga protestáns Balassa-kiadványát. Balassa Bálintot mindkét tábor magáénak vallotta. Az egyik azért, mert protestáns hitben nevelkedett s tanítómestere a reformáció egyik büszkesége, a humanista műveltségű Bornemisza Péter volt; a másik pedig azért, mert élete derekán katolikus hitre tért s élete végéig hithű katolikus maradt. Istenes énekeiben a katolicizmus, reformáció és humanizmus szelleme szerencsésen olvadt egybe s költeményei ezért válhattak a katolikus és protestáns magyarság közös kincsévé.